

Neslihan Ünal, *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2015, 295 s.

ÖMER FARUK DOĞANGÜL^a

Bir kara devleti olan Osmanlı Devletinde, liman kentlerinin kimliği özellikle son döneminde devletin modernleşme süreciyle doğrudan bir ilgiye sahiptir. Zira Osmanlı liman kentleri, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devletinin genel anlamda dünya ekonomisinin periferisinde kalmaya başlamasının tersine bir seyir takip etmiş ve dünyada yükselen serbest piyasa ekonomisi ile birlikte ekonomik ve toplumsal dönüşümün temsili merkezleri haline gelmiştir. Mevzubahis Osmanlı liman kentlerinden özellikle İzmir ve Selanik'in ise bu arka planın dışında genel olarak birbirine benzer özelliklere ve şartlara sahip olduğu düşünülmüştür. Bu konuya eğilen Neslihan Ünal, son yıllarda hatırı sayılır bir gelişme gösteren karşılaştırmalı tarih çalışmalarının bir örneği olarak *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik* adlı çalışmasıyla önemli eserlerden birini ortaya koymuştur.

Yazarın 1650-1750 arası İzmir ve Selanik'ini konu alan doktora

^a Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
omerfarukdogangul@gmail.com

çalışması üzerine XIX. yüzyıla dair eklemelerle kitap formuna getirdiği bu eser, “Giriş”, ardından gelen üç bölüm ve “Sonuç” kısımlarından oluşmaktadır.

Yazar, “Giriş” kısmında, Osmanlı liman kentlerinin üzerinde durulmasının niçin gerekli olduğu sorusunun cevabını aramaktadır. Buna göre Osmanlı’nın kapitalistleşmesi ya da kapitalistleşmemesinin sebep ve sonuçlarının ortaya konması için öncelikle liman kentlerine odaklanılmalıdır. Zira Osmanlı Devletinin son döneminden bugüne kadar hâkim olan iktisadi zihniyetin - kapitalizmin- etkilerinin ilk hissedildiği yerler liman kentleridir. Yazar bu kısımda her ne kadar benzer tarihsel süreç ve şartlara sahip olduğu düşünülse de Selanik ve İzmir’in farklı noktalarına “Sonuç” kısmında da bahsedeceği üzere kısaca değinmektedir. Burada ayrıca iki alt başlık bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan “Doğu-Batı Ayrımı ve İslam Kenti” alt başlığında Avrupa’nın kendini anlama ve tanımlama çabasında özellikle Batı Avrupa’ya tekabül eden bir merkezde, felsefi kökenleri Hegel’e kadar uzanan bir söylem geliştirilerek Avrupa ve Avrupa dışı ikilemi ortaya konmuştur. Buna göre Batı, dinamizmi yani kapitalizmi, akılcılığı ve liberal demokratik bir alanı temsil ederken Doğu ise iktisadi durağanlığı, aklî olmayanı ve despotik hükümet etme şekillerini temsil eder. Bu ayrımın şehre olan yansımada ise Batı kentinde anavatan ve onun kolonileri arasında açık bir ayrım varken Çin, Osmanlı gibi imparatorluklarda taşra veya eyaletler arasında böyle bir ayrım olmayıp tüm şehirlerin başkentleri altında tek bir hiyerarşik sistemin parçası oldukları ifade edilir. “Osmanlı Kentinin Genel Karakteri” adlı ikinci alt başlıkta ise Osmanlı şehrinin ana ayrıntıları üzerinde durulur. Buna göre Osmanlı şehri, en önemli sosyal birimin mahalle olduğu ve bu mahallelerin ise dini bir merkez etrafında şekillendiği bir yapı arz eder.

Birinci bölüm “17. Ve 18. Yüzyılların İktisadi Durumuna Genel Bir Bakış” ismini taşımaktadır. Bu bölüm, karşılaştırılması yapılacak kentlerin geçirdiği dönüşümü ve özellikle hangi hususta öne çıktığını anlamak bakımından önemlidir. Dolayısıyla eserin ikinci ve üçüncü bölümlerine nazaran daha kısa bir bölüm olsa da

mevzubahis konuların anlaşılması adına elzem olup içeriği itibariyle ikinci bir giriş mahiyetindedir. İki alt başlıktan oluşan bölümün ilk alt başlığı “Avrupa’da Sosyo-Ekonomik Durum” adını taşır. Bu kısımda Avrupa’nın coğrafi keşiflerden sonra geçirdiği süreç ve bu sürecin XVIII. yüzyılda Avrupa’yı getirdiği nokta ele alınır. Küreselci ve serbest rekabetçi Hollanda, milliyetçi ve muhafazakâr İngiltere ve otuz yıl savaşları sebebiyle bu rekabete geç katılan Fransa’nın yüzyıl içerisindeki konumları bu kısımda değerlendirilmeye alınmaktadır. Buna karşın “Osmanlı Devleti’nde Sosyo-Ekonomik Durum” adlı diğer alt başlıkta ise özellikle XVII. yüzyılın başında I. Ahmet devrinde Fransa, Hollanda ve İngiltere’ye verilen kapitülasyonlar ve bu yüzyılın ikinci yarısından sonra padişahların yönetimdeki zafiyeti vurgulanır. Ardından XVIII. yüzyılda ekonomik buhranlar sebebiyle ortaya çıkan iltizam usulü ve daha önceden bozulmaya başlayan tımar sistemi sebebiyle çıkan isyanların yarattığı tahribatın taşrada otorite boşluğu oluşturmasıyla ayanların kazandığı güç üzerinde durulur. İki döneme ayrılan XVIII. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin ilk dönemi 1760’lara kadar getirilip bu dönem ekonomisi için “yayıma” ve “genişleme” vasfı kullanılırken bu yıllardan sonra başlayan ikinci dönem “daralma” ve “buhran” belirtileriyle anılmaktadır.

Eserin ikinci bölümü “İzmir Kenti” başlığını taşımaktadır. Burada İzmir’in öncelikle coğrafi konumunun tasviriyle yapılan girişin ardından İzmir’in tarihçesi üzerinde durulur. Buna göre İzmir, ilk olarak bugünkü Bayraklı semtinin bulunduğu yerde kurulmuş olup M.Ö. 3000’lerden beri varlığı kabul edilen bir kenttir. Kentin 1390 yılında Osmanlı denetimine girişiyle başlayan Osmanlı dönemi hâkimiyeti ise Timur’un Anadolu coğrafyasını ele geçirmesiyle kesintiye uğrar. Netice itibariyle İzmir, 1425 yılında kesin olarak Osmanlı’nın kontrolüne geçmiştir. Bu bölümün ikinci alt başlığı olan “Değişen Çehresiyle 17. Yüzyılda İzmir” kısmı ise özellikle kentin Osmanlı dönemindeki kimliğini oluşturan sürecin başlangıcını oluşturması dolayısıyla önemlidir. Zira bundan öncesi itibariyle bir köyü andıran İzmir, artık bir ticaret kenti olmaya doğru evrilecektir. Fiziki ve sosyo-ekonomik yapıda dönüşüme

sebepler olan süreçte İzmir artık “Levant’ın en ünlü kenti” olarak nitelenmeye başlanacaktır. Bu sebeple hazineye gelir getireceği düşüncesiyle Osmanlı yönetiminin ilgisini de daha fazla çekmeye başlayan kent, Osmanlılar tarafından bir dizi imar faaliyetine sahne olmuştur. İmar faaliyetleriyle kente damgasını vuran kişi ise Köprülü Fazıl Ahmet Paşa’dır. İdari anlamda ise Aydın sancağına bağlı olan İzmir, Osmanlı klasik sisteminden ayrı bir uygulamaya tabi tutularak, tımar sistemine dâhil edilmeyip, padişah hâssı olarak bırakılmıştır.

“Selanik Kenti” adını taşıyan üçüncü ve son bölüm, Selanik kentinin kuruluşu ve tarihi sürecinin ele alınmasıyla başlar. Kentin bir ticari liman olarak ortaya çıkışı ise Romalılar tarafından yapılan ve Adriyatik’ten İstanbul’a en kısa kara yolu olan “*Via Egnatia*” sayesinde gerçekleşmiştir. Bu yol Osmanlı döneminde de Osmanlı’nın fetih güzergâhını oluşturacaktır. Yıldırım Bayezid devrinde ele geçirilen fakat Fetret devrinde elden çıkan kent kesin olarak II. Murat devrinde 1430 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Selanik, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra geçirmiş olduğu kentsel dönüşüm ile bir Osmanlı kenti kimliği kazanma yönünde hızlı bir ilerleme kaydetmiş, XVII. yüzyılda ise Selanik tam bir Türk kimliği kazanmıştır. Bu yüzyılda Selanik’te elli altı Yahudi, kırk sekiz Müslüman ve ağırlıklı olarak Rumlar ve Ermenilerin yaşadığı on altı Hristiyan mahallesi vardır. Kentin en önemli gelir kaynağı Selanik ve Çitroz tuzlarından elde edilen tuzdur. İkinci önemli gelir kaynağı ise ticari vergilerdir. Genel manada çoğunluk olan Yahudilerin esas uğraş alanı ise çuha dokumacılığıdır. Bu kısım için yapılacak bir değerlendirme olarak, tekrarların çalışmanın geneline göre burada daha fazla arttığını ifade etmek gerekir.

“Sonuç” kısmında ise iki kentin karşılaştırılması yapılmaya çalışılmıştır. Buna göre iki kentin benzerliği söylemi oldukça yüzeyeldir. Aynı dönemde Osmanlı idaresine geçmiş olmaları yanında en belirgin ortak özellikleri bu kentlerin birer liman kenti oluşlarıdır. Ayrıca zengin art bölgeleri için bir merkez konumunda olmaları ve ticari güzergâhların kesiştiği bir noktada yer almaları da diğer ortak özellikleridir. Belirgin olan farklar ise Selanik’in XVII.

yüzyıla kadar Osmanlı için önemli bir kent olmasının yanı sıra İzmir'in bu yüzyıla kadar pek ilgi çekmediği ve Selanik'in gözden düştüğü zamanlarda İzmir'in yükselmeye başladığıdır. Diğer taraftan Selanik'in en seçkin mahalleleri Türk Mahalleleriyken İzmir'de ise en güzel yapılar ve seçkin yerler Frenk'lere aittir. İdari anlamdaki fark ise İzmir'in tumar sistemine dâhil edilmeden padişah hâssı olarak bırakılması ve bu durumun kenti nispeten özerk bir konuma getirmesine mukabil Selanik'in Rumeli Eyaleti sancaklarından biri olup tumar sistemine dâhil olmasıdır. Diğer taraftan İzmir nüfusu ağırlıklı olarak Türklerden oluşurken Selanik nüfusu ise ağırlıklı olarak Yahudilerden oluşmuştur.

Netice itibariyle eserin her iki kent adına doyurucu bilgi malzemesine ve akıcı bir üsluba sahip olduğu ifade edilmelidir. Özellikle karşılaştırmalı tarih çalışmaları için gerekli olan özverinin karşılanabilmesi sayesinde bu çalışmanın ticaret ekseninde gelişen bir liman kenti ile geleneksel bir Osmanlı liman kenti arasındaki benzerlik ve farkları açığa çıkarması açısından ciddi bir başarı gösterdiği aşikardır. Bunların yanında yer yer tekrarlara düşülmesi ya da örneğin Sabetay Sevi'nin kimliği ve macerasının uzunca ele alınması gibi bazı noktalarda çalışmanın esas konusundan uzaklaşabilmesi söz konusudur. Ayrıca ikincil çalışmaların çokça kullanılmasına rağmen arşiv kaynaklarının yeterince göz doldurmaması da çalışmanın eleştiriye açık olan bir diğer tarafını oluşturmaktadır. Eser, Osmanlı İzmir'i ve Selanik'i çalışacak tarihçilerin muhakkak bigâne kalmaması gereken çalışmalardan biridir.

